

- Научно-исследовательский институт содержания и методов обучения АПН СССР, 1983. – С.4-10
4. Захлебный А.Н. Принципы и условия экологического образования в школе //Педагогические принципы и условия экологического образования: Сб. науч. трудов. – М.: Министерство просвещения СССР. Академия педагогических наук СССР. Научно-исследовательский институт содержания и методов обучения АПН СССР, 1983. – С.10-20
  5. Глазачев С.Н., Петров С.Е. Содержание природоохранительного образования: вопросы методологии //Природоохранительное просвещение в системе подготовки студента к педагогической деятельности. – Волгоград, 1979. – С.9-31.
  6. Стратегія СЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія „Екологічна освіта і виховання”. – К.: „Аспект-Поліграф”. – 2006. – № 3. – 40с.
  7. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
  8. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
  9. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
  10. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
  11. Энциклопедический словарь по культурологии. – М.: Центр, 1997. – 477 с.
  12. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
  13. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. – М.: Мысль, 1988. – 253 с.

УДК 37.048.4

Товстоган В.С.

***ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ОБґРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ
ДІАГНОСТИКИ СТАНУ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ
ВАДАМИ РОЗВИТКУ ДО ОПАНУВАННЯ РОБІТНИЧИМИ ПРОФЕСІЯМИ***

У статті розглядається одна з багатьох проблем соціально-трудової адаптації випускників спеціальних шкіл для дітей із психофізичними вадами розвитку – професійний відбір в умовах школи. Для її розв'язання запропонований комплекс діагностичних методик, визначені критерії доступності професій учням, організаційно-методичні рекомендації щодо його здійснення профвідбору у системі трудової підготовки цих шкіл.

In the article one of the numerous problems of social-labour adaptation of graduates of the special schools for children with psychophysical developmental defects – professional selection in the school conditions – is considered. For it's solution the author suggested: a package of diagnostic methods, criteria of professions accessibility for pupils, organizational and methodical recommendations for realization the professional selection in the labourer training system of such schools.

Вибір професій – це друге “народження” людини – соціальне. Успішність такого відбору передбачає задоволення низки особистісних потреб: економічних (отримання адекватної платні), соціальних (престижність професії), психологічних (розкриття власних можливостей і здібностей) тощо. Помилка у професійному визначенні може спричинити погіршення фізичного та нервово-психічного стану здоров'я працівника. Це констатують соціологи, психологи, медичні працівники [1; 2; 6].

На жаль, ні школа, ні батьки не можуть сьогодні в достатній мірі допомогти школяреві у вирішенні цієї життєвої проблеми, яка має як соціально-економічний, так і особистісний характер. Як свідчить практика, учні випускних класів кілька разів змінюють свої професійні наміри, стикаючись як із об'єктивними, так і з суб'єктивними труднощами

[1; 2]. Зокрема, незначний життєвий досвід старшокласників, слабкі знання щодо власних психофізіологічних та особистісних якостей, вимог професіограм до майбутніх фахівців створюють значні труднощі щодо професійного визначення особистості.

Педагогічні дослідження [4; 5; 6] доводять, що тільки правильно організоване психолого-педагогічне управління професійним визначенням школярів значною мірою може сприяти вирішенню зазначеної проблеми.

Особливої ваги це питання набуло в корекційній та спеціальній педагогіці, де пріоритетним має стати становлення особистості учня відповідно до його фізичних та інтелектуальних можливостей. Під цим контингентом ми будемо розглядати учнів класів інтенсивної педагогічної корекції та спеціальних шкіл (дітей з особливими пізнавальними потребами).

Теоретичні та практичні аспекти професійного визначення як засобу підвищення ефективності трудової підготовки учнівської молоді у загальній психології та педагогіці висвітлені у працях О.О. Вайсбурга, К.М. Гуревича, Є.О. Клімова, С.О. Косілова, Г.С. Костюка, М.Д. Левітова, Л.О. Леонова, Є.М. Павлютенкова, К.К. Платонова, Б.О. Федоришина, В.В. Чебишевої та багатьох інших дослідників. Проте наявні в учнів психофізичні вади, недоліки емоційно-вольової сфери не дозволяють здійснити пряме перенесення одержаних даних із загальної педагогіки в умови корекційної школи. У спеціальній педагогіці та психології проблема професійного визначення учнів розглядається у працях І.Д. Бежа, В.І. Бондаря, Г.М. Дульнева, І.Г. Єременка, Е.О. Ковальнової, А.А. Корнієнка, С.Д. Максименка, Г.М. Мерсіянові, Б.І. Пінського, В.М. Синьова, О.П. Хохліної та ін. Зокрема, вченими розкриті загальні питання даної проблеми, визначене місце професійного відбору школярів у системі трудової підготовки.

Наукові дослідження та практика роботи корекційних шкіл свідчать, що особливості психофізіологічного розвитку учнів з психофізичними вадами, недоліками емоційно-вольової сфери не дозволяють ставити питання щодо вільного вибору професії самим учнем, як це відбувається в масовій школі: вади розвитку та властиве учням некритичне мислення ускладнюють самостійне оцінювання власних можливостей. Результати досліджень Й.О. Бодемана, В.Ю. Карвяліса, С.Л. Мирського, К.М. Турчинської та ін. доводять, що відповідно організоване педагогічне управління значною мірою сприяє вирішенню проблеми професійного визначення школярів.

Проте деякі важливі аспекти здійснення професійного визначення в цих школах вимагають подальшого теоретичного дослідження та практичного вирішення, зокрема: визначення та розвиток професійно важливих якостей, що забезпечують учням успішне опанування робітничої професії; розробки критеріїв професійної придатності школярів та розробки адекватних методик профвідбору в системі трудової підготовки учнів цих шкіл. Необхідність вивчення доступності професій школярам спричинена цілим рядом факторів, а саме: забезпеченням відповідності вимог професії освітньому рівню; психофізіологічними та особистісними якостями учня; гетерогенністю контингенту з етіології, патогенезу та рівня розумового розвитку, вимогами до професійної вправності майбутніх випускників.

Дослідження літературних джерел показало, що професійне визначення ґрунтується на теоретичних засадах педагогіки, психології, психофізіології, соціології, медицини, математичної статистики. Важливими аспектами цієї проблеми вважаються такі: оптимальне використання наявних і розвиток необхідних професійно важливих якостей, з'ясування критеріїв професійної придатності людини, розробка методик здійснення профвідбору. В основу профвідбору покладені концепції теорії основних властивостей нервової системи, теорії здібностей, адаптаційних можливостей організму людини, структури особистості та ін. Як показано в працях Е.А. Голубєвої, К.М. Гуревича, Є.П. Ільїна, О.М. Леонтєва, М.В. Макаренка, В.Д. Небиліцина, В.М. Русалова, Б.М. Теплова, В.Д. Шадрікова та ін., сталість деяких властивостей людини внаслідок їх природної зумовленості є необхідним гарантом надійності прогнозу профпридатності. При цьому однією з основних умов адекватного професійного визначення особистості школяра є наявність ефективного

механізму діагностики професійно важливих якостей (психофізіологічних, особистісних, темпераментальних даних, властивостей нервової системи – відповідно до вимог певної професіограми).

Метою нашої статті було обґрунтування методики діагностики у системі трудової підготовки учнів із психофізичними вадами розвитку для вивчення та прогнозування доступності робітничих професій.

Вивчення стану розробленості даної проблеми дало можливість визначити сутність профвідбору в корекційній (спеціальній) школі як процедури, яка визначає рівень сформованості професійно важливих якостей людини, прогнозує успішність опанування тієї чи іншої професії, формує потребу щодо розвитку недостатньо сформованих психофізіологічних функцій. Тобто професійний відбір одночасно із прогнозуванням профпридатності дає можливість одержувати інформацію, яка може бути використана для удосконалення професійно важливих якостей. Процедура вивчення учнів у школі має бути пролонгованою.

Професійний відбір, як зазначено в літературі [6], не дає підстави для остаточного вирішення питання щодо придатності людини до тієї чи іншої професії. Він тільки зменшує ймовірність помилок стосовно професійного визначення. Це пояснюється тим, що кожна особистість має різні ресурси та можливості щодо власного розвитку завдяки високій пластичності нервової системи людини. Вирішення цієї проблеми в умовах учбової діяльності полягає у вивченні якості перебігу психічних процесів, завдяки яким регулюються засвоєні операції, що вважаються фундаментом подальшого розвитку професійних здібностей (С.Л. Рубінштейн, Б.О. Федоришин та ін), темпераментальних властивостей.

У контексті теорії загальних та спеціальних здібностей особистості (Б.Г. Ананьєв, З.І. Калмикова, Є.О. Клімов, О.Г. Ковальов, Г.С. Костюк, В.А. Крутецький, М.Д. Левітов, М.С. Лейтес, Б.Ф. Ломов, В.С. Мерлін, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.) нами визначено психофізіологічні функції, які забезпечують успішне опанування тією чи іншою трудовою діяльністю, розроблено підходи стосовно дослідження професійно важливих якостей. З'ясовано, що загальні здібності є основою для становлення спеціальних. Водночас становлення спеціальних здібностей позначається на загальних здібностях та загальному розвитку особистості. Розуміння співвідношення загальних та спеціальних здібностей покладено в основу розподілу підготовки учнів до праці на загальнотрудову та спеціальну (професійну).

Доступність учневі тієї чи іншої робітничої професії, що пропонується школою, має визначатися з урахуванням корекційно-розвивального спрямування навчання (В.І. Бондар, Г.М. Дульнев, І.Г. Єременко, Е.О. Ковальова, А.А. Корнієнко, В.В. Максименко, Г.М. Мерсіянова, С.Л. Мирський, Б.І. Пінський, К.М. Турчинська, О.П. Хохліна та ін.).

У спеціальній літературі, що стосується трудового навчання школярів з психофізичними вадами, існують різні підходи до визначення їхньої професійної придатності. Зокрема, пропонуються “спеціальна програма вивчення профпридатності школярів” (Г.М. Дульнев), розподіл учнів за 8-ма типологічними групами (С.Л. Мирський), схеми організації психологічного спостереження за дітьми в школі (К.М. Турчинська) та ін. Всі зазначені “програми” спрямовані переважно на з'ясування загальних підходів до визначення профпридатності школярів методом спостереження. В більшості своїй вчителі цих шкіл, на думку вчених (В.І. Бондар, І.Г. Єременко та ін.), визначають професійну долю школяра шляхом виключення недоступних учням, з їхньої точки зору, спеціальностей, спираючись, при цьому головним чином, на свій досвід та інтуїцію.

У системі профорієнтації корекційних шкіл у більшості випадків не планується вивчення психофізіологічних та індивідуально-типологічних особливостей учнів, які зумовлюють специфіку професійно-трудоваї підготовки. Планування та організація профорієнтаційної роботи не передбачає заходів щодо з'ясування схильностей, здібностей та інтересів школярів.

Аналіз проблеми показав, що провідна й визначальна роль педагогічного колективу корекційної школи в професійному визначенні школярів розглядається не як обмеження їхньої волі щодо вибору професії, а як найбільш раціональна форма поєднання бажаного й можливого для осіб із порушенням інтелектуального та фізичного розвитку [6]. Недостатній інтерес вихованців цих шкіл стосовно рекомендованого профілю трудового навчання не є абсолютним протипоказанням за наявності показників, які свідчать про їхню професійну придатність.

У результаті проведеного дослідження нами було експериментально перевірено діагностичну методика професійного відбору учнів; розроблено показники й критерії визначення рівнів професійно важливих якостей та індекси прогнозування успішності професійно-трудоного навчання [5].

Найбільш поширеними в спеціальних школах є спеціальності столяра, муляра, лицювальника-плиточника, швачки-мотористки. Відповідно до цих спеціальностей нами було визначено професійно важливі показники, які є базовими згідно існуючих професіограм для успішного опанування професій, відібраних для дослідження. Це стосувалось таких психофізіологічних якостей, як точність диференціювання м'язових зусиль руки за силою й амплітудою, статична витривалість, координованість рухів, максимальне м'язове напруження, моторика кисті та пальців рук, окомір, тактильні й кінестетичні відчуття, кольоросприймання, властивості уваги (стійкість, концентрація, переключення), сфера збереження інформації (довготривала, короткочасна наочно-образна та словесно-логічна, рухова пам'ять), наочно-образне, логічне, просторове мислення, врівноваженість, рухомість нервових процесів, сталість (темпераментальна) емоційних проявів.

Усього дослідженням перевірялись 43 бланкові та апаратурні методики, які уможливили вивчення 68 показників. Кожний психофізіологічний показник досліджувався кількома методиками, що забезпечило об'єктивне та якісне проникнення в сутність тих психічних якостей і фізіологічних властивостей учнів, котрі є професійно значущими. Використані методики відповідали вимогам надійності, валідності, диференційованості, портативності, були адаптовані відповідно до освітніх можливостей учнів.

Одержані в ході дослідження результати дозволили виділити три рівні розвитку в учнів професійно важливих якостей: "середній", "вище середнього" та "нижче середнього". Відповідно було визначено рівні придатності школярів до опанування кожної з професій:

I рівень – "придатний" передбачав наявність у школяра 50% оцінок на рівні "середній" та "вище середнього";

II рівень – "умовно придатний" – наявність у дитини більше 25% оцінок на рівні "вище середнього" та "середній" за умови поліпшення в процесі корекційно-розвивальних занять решти професійно важливих якостей;

III рівень – "умовно непридатний". Цей рівень мали учні, що отримали менше 25% оцінок "середнього" і "вище середнього" рівня. Ці школярі додаткового обстежувалися з метою визначення для них інших профілів навчання.

За результатами обстеження I рівень отримали 11,4% учнів, II рівень – 62,8%, III рівень – 25,8%.

Результати дослідження показали, що професійно важливі якості в учнів 7-10 класів знаходяться на низькому рівні (в межах 60–92%). У першу чергу це стосується таких показників придатності до оволодіння професіями, як точність рухів, координованість обох рук, статична витривалість, стан моторики кисті та пальців руки, окомір, тривалість зосередження, переключення уваги, пам'ять, мисленнева сфера, тактильні та кінестетичні відчуття.

Певні труднощі в учнів викликало виконання завдань з дослідження стану моторики кисті та пальців рук: більшість обстежених отримали за всіма завдання оцінку "нижче середнього", з них 7,5% взагалі не виконали діагностичні завдання.

Низький рівень сформованості психофізіологічних показників негативно позначається на успішності опанування учнями робітничими професіями. Зокрема, низький рівень окоміру

не забезпечує виконання якісних характеристик рухів, передбачених професіограмою (точність, координація). Недостатньо розвинена моторика кисті та пальців рук ускладнює виконання різноманітних операцій, обслуговування технологічного устаткування. Низький рівень сформованості переключення уваги (80,8–97,5%) ускладнює швидкий перехід від одного виду діяльності до іншого та одночасне контролювання кількох параметрів руху (сили, точності положення інструмента в просторі тощо).

Дослідження показало, що вивчення стану сформованості професійно важливих якостей в учнів можуть забезпечити наступні методики: М.О. Козленка (точність рухів за силою, статична витривалість); І.С. Марковської (стан моторики кисті та пальців руки і сенсомоторного розвитку); І.С. Якиманської (просторове мислення); “Лабіринт” (координація рухів обох рук); “Коректурна проба” (концентрація, стійкість уваги); “КНОП-1” (дослідження короточасної наочно-образної пам’яті); “Лініограми” (рухова пам’ять, врівноваженість нервових процесів, темпераментальні особливості); кінематометрична методика (точність рухів за амплітудою, врівноваженість нервових процесів); методики діагностування довготривалої словесно-логічної пам’яті, наочно-образного та словесно-логічного мислення; кінестезіометрія (тактильні відчуття); динамометрія (максимальне вольове зусилля руки); поділ окомірної лінійки (окомір); завдання на кольоросприймання, а також методики, що визначають перевагу сили – слабкості нервової системи, стан рухомості нервових процесів, тип темпераменту та емоційність.

Аналіз професіограм столяра, муляра, лицювальника-плиточника, швачки-мотористки показав, що в них є багато однакових вимог до психофізіологічних якостей людини. Це дає підставу застосувати в процесі їх розвитку в учнів з різних профілів трудового навчання одні й ті ж самі методичні прийоми та вправи.

Можливість розвитку та компенсації психофізіологічних функцій підлітка ґрунтується на високій пластичності та сенситивності нервової системи у віці 7–12 років. Зокрема, сенситивним періодом розвитку психомоторики в школярів є проміжок з 8–9 до 13–14 років, причому кожній її складовій відповідає певний віковий відрізок.

Розвитку професійних якостей в учнів сприяють такі педагогічні умови, як орієнтація на інтереси та схильності дитини, виконання завдань в ігровій формі, використання сюжетного коментування для більш тривалого утримання довільної уваги учня на виконанні вправ, обґрунтування практичних дій, внесення до занять позитивного емоційного настрою, заохочувальна підтримка школяра, здійснення контролю з боку дитини за якістю виконання завдань тощо.

Оптимальний вплив на розвиток психомоторних якостей учнів з різним рівнем рухової підготовки забезпечується дозуванням фізичних навантажень за часовими, силовими та просторовими характеристиками відповідно до вікових, статевих, патологічно зумовлених особливостей розвитку школярів, застосуванням індивідуального підходу в навчально-виховному процесі школи, здійсненням компенсації недостатньо розвинених якостей за рахунок краще сформованих.

Формування важливих психофізіологічних якостей та навичок має здійснюватись під час занять із трудового навчання, фізичного виховання, ритміки, математики, мови, малювання, в групах продовженого дня під керівництвом вихователя, в спортивних, музичних та інших секціях за інтересами, що дозволяє поліпшити стан функціональних можливостей учнів до оволодіння робітничими професіями.

З’ясовано, що важливою умовою вивчення можливостей та особливостей учня щодо визначення його придатності до тієї чи іншої трудової діяльності є спеціальна організація цієї роботи із залученням учителів початкових класів, трудового навчання, психолога, шкільного лікаря та ін. (кількісний та персональний склад визначає педагогічна рада школи).

Для забезпечення обліку результатів вивчення кожного школяра є необхідним створення бази даних у формі картотеки. Картка на учня складається з двох розділів. До неї заносяться дані медичного вивчення учня (заповнює шкільний лікар) та дані педагогічних спостережень і психологічних досліджень, котрі надають учитель і психолог [2; 5; 6].

Отже, ефективність здійснення професійного визначення школярів у системі трудової підготовки корекційної школи зумовлена як організаційним, так і методичним забезпеченням, а саме: наявністю дієвого комплексу методик, що передбачає визначення рівнів сформованості професійно важливих якостей у школярів; застосуванням корекційно-розвивальних вправ для розвитку недостатньо сформованих психофізіологічних функцій (на підставі отриманих даних) обґрунтуванням відповідних професійних рекомендацій учням із урахуванням індивідуальних особливостей.

У перспективі передбачається вирішення питання психолого-педагогічного супроводу вихованців корекційних та спеціальних шкіл, оскільки більшість із них під час працевлаштування та подальшого навчання зазначають суттєвих труднощів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апостолов О.П. Молодеж в мире труда // Профессионально-техническое образование. – 1996. – № 11. – С. 12 – 16.
2. Вивчення індивідуальних особливостей школярів з метою профконсультації: Методичні рекомендації / Укл. М.П. Тищенко та ін. – К., 1991. – 56 с.
3. Основи вибору професії: Методичні рекомендації / Укл. М.Й. Ільюк. – К.: РУМК, 1991 – 60 с.
4. Педагогічне керівництво професійним самовизначенням школярів: Методичні рекомендації. – К.: РУМК, 1991. – 48 с.
5. Товстоган В.С. Методичне забезпечення професійного відбору у системі трудової підготовки учнів допоміжної школи. Автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.03 / Ін-т дефектології АПН України. – К., 2002. – 18 с.
6. Турчинская К.М. Профориентация во вспомогательной школе. – К.: Рад. школа, 1976. – 126 с.

УДК 37. 048. 4

Туляев В.В.

ЗМІСТ ФОРМУЛИ ПРОФЕСІЇ “ХУДОЖНИК” ПРИ САМОВИЗНАЧЕННІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У СФЕРІ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються проблеми складання старшокласниками формули професії “художник” та її різноманітних спеціальностей у сучасних умовах. Взято до уваги стрімкі зміни, які викликані впровадженням в усі різновиди художньої діяльності новітньої техніки, технологій та враховано розвиток сучасного суспільства. Визначаються нові професійні вимоги до фахівця та відповідно до них зміни у складанні формули професії “художник” при самовизначенні старшокласників у сфері художньої діяльності.

The subject of the article is formulation of painter's business and subspecialties of this trade by senior pupils. All onrushing changes in artistic activities brought by computer technologies and peculiarities of modern society formation were taken into consideration. The article determines new qualification requirements to the specialists and makes modifications to the formulation of painter's business in the process of self-determination of senior pupils in the sphere of artistic activities.

Проблема професійного самовизначення є найбільш актуальною у старшокласників, тому що у цьому віці з'являється нагальна необхідність вибору подальшого життєвого шляху, де питання ким бути та яким бути стають визначальними. Тому вміння проаналізувати професію з точки зору професійних вимог до фахівця і відповідно співвіднести власні можливості є основою вдалого вибору професії та в цілому образу життя людини, у якому вона буде почувати себе гармонійно та комфортно. Але сучасний стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та різкі зміни у суспільстві вносять кардинальні зміни у трудову діяльність людини, що автоматично позначається на складанні формули професії, яка, за визначенням науковців, має таке трактування: “формула професії – набір